

Јелена З. Милић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за српску и компаративну књижевност

НЕИЗМЕРНИ ДОМЕТИ ЧИТАЛАЧКИХ ОГЛЕДАВАЊА

Бојанић Ђирковић, Мирјана (2020), *Читалац у науци о књижевности: од антике до савремених теорија читања*, Ниш: Филозофски факултет.

Монографија *Читалац у науци о књижевности: од антике до савремених теорија читања* ауторке Мирјане Бојанић Ђирковић настала је као резултат вишегодишњег истраживања у оквиру Центра за наратолошке студије Универзитета у Нишу, из којег је произашла и докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Нишу. У складу са истраживачким опредељењем, монографија се састоји из два основна дела. У првом сегменту књиге разматрају се процес читања, статуси и концепти читалаца од антике до савремених методолошких оријентација. Обухватна анализа досадашње књижевнотеоријске мисли о читаоцу резултовала је систематичним прегледом и прецизним увидом у нормативна, формалистичка, новокритичка и структуралистичка (класичнонаратолошка), феноменолошка, семиотичка, рецепционистичка, психоаналитичка, деконструктивистичка, реторичка и посткласичнонаратолошка усмерења теорије читања.

Драгоцену научнокњижевну синтезу о читаоцу Мирјана Бојанић Ђирковић започиње излагањем темељних начела, која одражавају тежњу ауторке да уочи почетак, развојне етапе и релевантан опсег теорија читања, не би ли дала аргументовано сведочанство о континуираном интересовању за фигуру читаоца. Тиме имплицитно упућује на основна начела сопственог метода, који произлази из опсежног читања и уважавања традиције. Аналитичким и критичким сагледавањем књижевнонаучне традиције, Бојанић Ђирковић пружа сведочанство о бројним саплитањима теоретичара са неизоставним емпиријским аспектом књижевног текста. На њему је заснована и основна

¹ Ауторка је докторанда на Филозофском факултету у Нишу. Имејл-адреса: jelenamilic018@gmail.com.

типологија читалаца међу теоретичарима читања у којој се као два основна концепта издвајају емпиријски (реални, извантекстовни) и енкодирани (уписани, текстуални) адресат. Након прегледа критеријума типолошког разврставања различитих концепата читалаца међу теоретичарима читања, ауторка указује на нужност исправљања основних недостатака неких од њихових начелних тврдњи, од којих су као најважније издвојене: повезивање интересовања за читаоца са „трећом ером историје модерне књижевне мисли”, као и заобилажење „разматрања концепата читаоца у спрези са теоријама о значењу књижевног текста” (25–26).

Сагледавање концепта читаоца у књижевнотеоријској дијахронији Мирјана Бојанић Ђирковић започиње разматрањем аспеката рецепције и статуса читаоца у најзначајнијим античким поетичким списима. У оквиру Платонове теорије сазнања, Аристотелове теорије катарзе, Хорацијевог и Псеудо-Лонгиновог концепта *критичког* читаоца, сагледана су питања деловања књижевности или, прецизније, њени ефекти од уживања и сазнања, до критичког промишљања и инвенције.

Наредно поглавље књиге посвећено је процесу читања и концептима читалаца од феноменологије до теорије рецепције. Након оделка о феноменолошком концепту активног читаоца, значајни део ове целине припао је афирмисању „неправедно изостављених формалистичких метода у проучавању књижевности” (26). Формалистички допринос савременим теоријама читања уочен је у промишљању општих закона опажања, читаоачевог виђења, продужене перцепције, аутоматизације и онебичавања. Тумачећи новокритичарски концепт *помног читања* (*close reading*), залагање за ослобађање од спољашњег контекста и усредсређеност на реторичке аспекте текста као постулате ове методолошке оријентације, Бојанић Ђирковић указује на „двоструку погрешку” читања, којој су подлегли и најутицајнији теоретичари читања, занемарујући значења дела као целине, услед његовог искључивог свођења на једну интенцију – ауторску или читаоачеву.

Структуралистичко *читање* читаоца доноси терминолошко и методолошко богаћење науке о књижевности, у оквиру којег је формулисан и један *трајни* концепт читаоца. Реч је, пре свега, о енкодираном читаоцу, *наратору* Џералда Принса, који се развио у оквиру нараторологије као гране структурализма, опстајући као стабилан темељ за даља изучавања процеса рецепције и након нараторолошког заокрета. У контексту рецепционистичке теорије, читалац је сагледан као естетска и историјска категорија кроз истраживања Ханса Роберта Јауса (која су усмерена на историју рецепције), и, са друге стране, кроз

теоријски приступ процесу читања Карлхајнца Штирлеа, Манфреда Наума и Харалда Вајнриха.

Дијахронијским следом долазимо до оних резултата истраживања процеса рецепције која су допринела уобличавању теорија читања као методолошке оријентације. Сходно томе, значајна пажња у овом сегменту монографије посвећена је феноменологији као првој научно и методолошки утемељеној теорији читања, те теорији рецепције као другој методи кључној за развој теорија читања. Бартов *ход* од структуралистичке ка постструктуралистичкој фази пратио је и његову теорију читаоца, која се кретала од усмеравања развоја теорија читања (у тексту *Увод у структуралну анализу прича*), до утемељења *читаоца ствараоца* у познијим текстовима овог аутора. Након Бартове „апологије читаоцу” (124), анализирано је семиотичко читање и концепт узорног читаоца у текстовима Умберта Ека.

Допринос теорије читања Волфганга Изера сагледан кроз значај теоријско-методолошког указивања на динамичку природу конфигурисања значења књижевног дела, функцију празних места у процесу читања и афирмацију имплицитног читаоца. Вредност резултата Изерових промишљања процеса рецепције потврђена је њиховом универзалношћу и широким доменима апликативности. Ауторка прати усмеравања концепата Изеровог имплицитног читаоца и Бутовог имплицитног аутора у посткласичној наратологији, дајући увид у дијахронијску линију њихових настављача и кључне радове теоретичара који су укоренили ове значајне концепте теорије читања.

Говорећи о критици читалачког одговора као методолошкој оријентацији, у чијем су истраживачком фокусу доживљај текста и запажање читачевих реакција, ауторка указује на методолошки плурализам теорија читања и различите правце у оквиру наоко јединствених методолошких оријентација и поетика. Као један од примера наводи психоаналитичку оријентацију критике читалачког одговора, која је свој развој наставила кроз когнитивнонаратолошке теорије. Драгоценост овог поглавља огледа се, поред наведеног, у критичком разматрању систематизације корпуса критике читалачког одговора у домаћој и страниј стручној литератури.

Након разматрања прекретница у развоју теорија читања (теорије рецепције и критике читалачког одговора), Бојанић Ђирковић анализира социолингвистички и социолошки аспект процеса рецепције у текстовима Дејвида Блича и Стенлија Фиша. Истраживачку пажњу ауторка, потом, усмерава на емпиријску реализацију улоге енкодираног читаоца (имплицитног читаоца / ауторске публике), те на релације између емпиријског и имплицитног аутора у реторичкој теорији наратива Џејмса Фелана.

Дијахронијски пратећи статус имплицитног читаоца, имплицитног аутора и њихова мултиплицирања, ауторка се, логичним следом, окреће постмодернистичком редеофинисању читаоачеве улоге у конституисању значења књижевног текста и његових умножавања. Пратећи динамику измена статуса књижевног дела, долазимо до заокрета од класичне структуралистичке фазе у науци о књижевности ка посткласичној теорији читања. На примеру посткласичне реторичке теорије читања и читаоца, Мирјана Бојанић Ђирковић још једном афирмише смисао *сретања*, овог пута реторички усмерених промишљања наратива Вејна Бута са савременим теоријама читања.

У контексту теорије читања Стенлија Фиша, критички су сагледана њена методолошка полазишта, кодекси једне интерпретативне заједнице, обавезе, притисци и утисци са којима чита Фишов обавештени читалац. Поред наведеног, истичу се и основни недостаци интерпретативног система овог теоретичара читања: Фишов „пад у субјективизам” (212) и изостављање разматрања естетске вредности књижевног дела. Трансактивни читалац Нормана Холанда јавља се као још један пример субјективистичке оријентације у теоријама читања. Упркос бројним недостацима, изложене типологије читалаца, настајале као резултат преамбициозних тежњи теоретичара да избегну замке објективистичке или субјективистичке илузије, ауторка сматра значајним доприносом теорији читања и добрим поводом за даља разматрања читалачке слободе у процесу стварања (значења) дела. Фокус се, потом, пребацује на истраживања инструменталне моћи наратива у посткласичној реторичкој теорији наратива Џејмса Фелана и Питера Рабиновича, где је као значајан издвојен приступ читању као „искуству које се дели”, приликом комуникације између аутора, текста и читаоца, и то на више нивоа – когнитивном, афективном, етичком, естетском (221).

Исцрпан преглед теорија читања Мирјане Бојанић Ђирковић није заобишао ни контроверзну теорију *нечитања* и концепт *нечитаоца* Пјера Бајара, произашле из одређених читалачких пракси (Пола Валерија, Мишела Монтења, Оскара Вајлда и сопствених пракси аутора). Наратолошки заокрет у хуманистичким наукама донео је интересовање теоретичара за мултидимензионалност процеса читања, при чему бројни видови посткласичног *отварања* ка читаоцу у великој мери бивају мотивисани интердисциплинарним приступом тумачењу књижевности, пре свега когнитивним теоријама ума, психолошким и неуробиолошким истраживањима. У оквиру шесте целине књиге, М. Б. Ђирковић даје садржајна тумачења когнитивне теорије читања и наратива, чији је значај уочен у интересовању за когнитивне аспекте ре-

цепције тј. „премештању фокуса са текста и његових стратегија на читаоца и процес његовог менталног мапирања” (271). Говорећи о интерпретативном потенцијалу когнитивних теорија читања, ауторка истиче релевантност прве монографије о когнитивној наратологији у српској науци о књижевности ауторке Снежане Милосављевић Милић. Као подједнако важан покретач промена читаоачевог статуса, јавља се и пребацивање фокуса са наратива (као претежно оформљену конструкцију) на наративност (као процес и динамичко својство ума) у оквиру теорија наратива. Потом се истиче утицај Калеровог концепта *натурализације* на повезивање *света приче* са познатим моделима перцепције стварности у когнитивноратолошким теоријама читања. У том погледу, анализира се и неколико појмова афирмисаних у оквиру посткласичне наратологије, који су произашли из начелних аспеката натурализације (оквири и скрипти, наративизација, искуственост и нормализација). Тумачење видова читаоачеве комуникације са наративом у контексту когнитивноратолошке теорије, наставља се анализом урођеног читаоца и теоријом урањања Мери-Лор Рајан. Ауторка, потом, прелази на сагледавање опонента урођеном читаоцу – концепт *неприродног читаоца* у оквиру неприродне наратологије, који се јавља као новооткривена, мада амбициозна, могућност читаоачевог општења са светом приче.

На исцрпну синтезу типологије читаоца од антике до савремених теорија читања, у другој целини монографије надовезује се оригинални типолошки приступ читаоцима из позних романа Милорада Павића (*Предео сликан чајем, Хазарски речник, Друго тело, Вештачки младеж, Последња прича, Унутрашња страна ветра*). Обухватајући целокупан Павићев научнокњижевни рад (књижевноисторијски, књижевнотеоријски и књижевнокритички), тумачење укључује мултиплициране улоге романописца, књижевног теоретичара и историчара, антологичара и, пре свега, читаоца, обједињене јединственом функцијом аутора. Као примарни методолошки оквир за анализу Павићевих позних романа одабрани су херменеутичка традиција и савремене теорије читања. Фокусирајући се на статус имплицитног читаоца као на средишњи чинилац Павићеве поезике, Мирјана Бојанић Ђирковић учача нијансе читалачких одговора у Павићевим текстовима. Паралелно са читалачким одговорима, анализирају се аутопоетички ставови о читању и читаоцу, мултипликације ауторског гласа, ауторска овлашћења енкодираним читаоцима, прижељкиване компетенције ауторске публике, поступци укључивања/искључивања одређене групе читалаца. Особености, функције и апликативност енкодираног и емпијског читаоца разматрају се у контексту релевантних концепата савремене

теорије читања (празних места у процесу читања, неприродних наратива, наративне етике, трансмедиајалних читања, двоструке кодираности читаоца и др.). Приступајући ликовима-читаоцима као фигурама читања, ауторка анализира поступак имплицирања одређеног модела читања посредством карактеризације ликова. Значајна пажња посвећена је релацији текст – значење – читалац: интеракцији између текста и читаоца, процесу конфигурирања значења и ефектима текста на читаоца. На примеру појединачних Павићевих текстова ауторка разматра: којим аспектима реципијента се аутор/текст *обраћа* (чулима, мислима/разуму, осећањима), доминантне функције произашле из рецепције одређеног књижевног текста (сазнајна, естетска, етичка, афективна) и домете читалачке слободе. Притом се статус *прочитаног* креће од транскрипта доживљаја читања, до личних наратива о читању.

О системском, прецизном и концизном уобличавању обимне, релевантне грађе сведочи промишљен однос делова и целине у монографији. Евидентан је и смисао за осветљавање семантичке динамике релације *pars pro toto – totum pro parte*, нарочито у детерминисаном систему употребе паратекстуалних елемената монографије: садржаја, наслова поглавља и два садржајна појмовника (појмовник стратегија читања и појмовник читалаца у Павићевим романима). Концепција књиге Мирјане Бојанић Ђирковић и њен интерпретативни модел дају значајан допринос истраживањима у домену теорија читања и поетике Милорада Павића. Смисао сличности и разлика временски (и методолошки) удаљених теорија читања уочен је у интересу за читаочев мисаони и емотивни ангажман, али и естетску димензију наратива као резултата читања. Оригиналност приступа М. Бојанић Ђирковић несумњива је у прожимању имплицитне и експлицитне поетике романа Милорада Павића, којом се утврђује Павићева теорија читања и потврђује подједнака апликативност иманентне и експлицитне теорије читаоца.